

مرکز مدیریت حوزه علمیه خراسان

مدرسه علمیه عالی نواب

پایان نامه سطح ۳

رشته تخصصی ادبیات عرب

عنوان:

بررسی مسائل ادبی بحارالانوار

کتاب الایمان و الکفر جلد ۶۴ تا ۶۶

استاد راهنما:

حجت الاسلام والمسلمین مهدی رضایی (زید عزه)

استاد مشاور:

جناب آقای دکتر علی نوروزی (زید عزه)

نگارش:

سید محمد حسین حسینی

سال تحصیلی: ۱۳۹۸-۱۳۹۹

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تحمیدیه

حمد و ستایش مخصوص خداوندی که شناساند به من خودش را، و رها نکرد مرا کوردل

ستایش مخصوص خداوندی که مرا از امت پیامبر برگزیده و خاتم؛ حضرت محمد صلی الله

علی و آله و اوصیاء بر حقش؛ آل محمد علیهم السلام، قرار داد

ستایش مخصوص پروردگاری که روزیم را در دست خودش قرار داد و نه در دست مردمان

ستایش مخصوص پروردگاری که گناهان و عیوبم را پوشاند و مرا بین مردمان رسوا نساخت

(برگرفته از کاتب شریف مفاتیح الجنان مرحوم محدث قمی، ادعیه‌ی صبح و مساء)

تقدیم به :

واسطه‌های فیض الهی بر بندگان؛ حضرات انبیاء عظام علیهم السلام به ویژه خاتم الانبیاء

حضرت محمد مصطفی (صلی الله علیه وآله و سلم)

و تقدیم به حضرات اوصیاء و ائمه طاهرین علیهم السلام به ویژه خاتم الاوصیاء

حضرت ولی عصر ارواحنا فداه

و تقدیم به اصحاب راستین معصومین و علماء و فقهاء عظام رضوان الله تعالی علیهم؛ شهداء

راه فضیلت و مرزبانان حریم مکتب اهل بیت عصمت و طهارت علیهم السلام

به ویژه روح پاک مرحوم پدرم که مشوق اصلی حقیر برای تحصیل در این دوره بود و

داغ او در میانه راه برایم بسیار ناگوار و باور نکردنی بود

«وَمَا يُلْقَاهَا إِلَّا الَّذِينَ صَبَرُوا وَمَا يُلْقَاهَا إِلَّا ذُو حَظٍّ عَظِيمٍ»

تقدیر و تشکر

بر حسب وظیفه و از باب ((من لم یشکر المنعم من المخلوقین لم یشکر الله عزوجل)) بسی شایسته است از راهنمائی‌ها و الطاف استاد عزیزم **حجت الاسلام و المسلمین رضائی** و از یاری و مشاوره استاد گرانقدرم **جناب آقای دکتر نوروزی** و همچنین از مدیریت محترم مدرسه علمیه عالی نواب **جناب حجت الاسلام و المسلمین اسفندیاری** و معاونین محترم سپاسگزاری نمایم

در پایان از **مادر و همسر مهربانم** و دیگر دوستان که به هر نحوه مرا در انجام این مهم یاری نموده اند نهایت تقدیر و تشکر را دارم

چکیده:

بررسی اعرابی و نحوی از زمان قدیم مورد نظر شارحان و مفسران قرآن و حدیث بوده و پیوند و تاثیر دیدگاه های مختلف ادبی بر فهم و برداشت از متون و نصوص دینی بر کسی پوشیده نیست علامه مجلسی در ضمن نظرات و مطالب علمی و حدیثی خود، توجهی دقیق و راهگشا به زوایای ادبی و اعرابی کرده و این موضوع در شرح و تفسیر وی ذیل روایات کاملاً مشهود و آشکار است وی با تطبیق و عرضه قواعد مرسوم نحوی و ادبی بر نصوص دینی گامی مهم در تصحیح و نقد دستورات و قوانین زبان عرب برداشته و شایسته است در کنار ارزیابی دیدگاه های فقهی و کلامی و حدیثی و رجالی و غیره ایشان، مباحث ادبی مورد نظرشان نیز بررسی گردد. این رو، در پژوهش پیش رو با استخراج سی مورد از مباحث ادبی مجلدات ۶۴ تا ۶۶ بحار الانوار، تلاش شده با تبیین نقطه نظرات علامه مجلسی و نقد و بررسی آنها و مقایسه و تطبیق آن با نظرات ادباء و نحویون و شارحان حدیثی، جمع بندی درخوری برای علاقه مندان این مباحث ارائه گردد تا هم رویکرد ادبی و نحوی علامه مجلسی تا اندازه ای مشخص گردیده و هم دیدگاه های متفاوت و خاص وی در قواعد عربی مورد شناسایی قرار گیرد. این پژوهش کتابخانه ای و به صورت تحلیلی توصیفی و با استخراج داده های مورد نظر از کتاب بحار الانوار بوده است. دست آوردهای این پژوهش می توان به جنبه های انتقادی و اجتهادی علامه مجلسی در مباحث ادبی در اعراب القرآن و اعراب الحدیث و ارائه ترکیب های نحوی متناسب با نسخه بدل های متن حدیث و توجیه حداکثری نصوص دینی در سازگاری با قواعد ادبی اشاره نمود که در بسیاری از موارد موفق عمل کرده و با وجود اختصار نویسی و عدم تطویل مباحث ادبی، میزان مورد نیاز طرح مباحث ادبی را مشخص کرده و گاهی در صورت لزوم به تفصیل وارد شده است.

کلید واژه ها: علامه مجلسی - بحار الانوار - مباحث ادبی - اعراب الحدیث - اعراب القرآن

فهرست مطالب

فصل اول: کلیات

- ۱ تبیین تحقیق
- ۲ ضرورت و اهداف تحقیق
- ۳ پیشینه تحقیق
- ۴ سوالات تحقیق
- ۱ سوال اصلی تحقیق
- ۲ سوالات فرعی تحقیق
- ۵ فرضیه تحقیق
- ۶ روش تحقیق

فصل دوم:

بررسی نظرات ادبی علامه مجلسی در مجلدات ۶۴ تا ۶۶ بحار الانوار

- ۱ بررسی ادبی عبارت «لَمَّا أَخْرَجَ ذُرِّيَّةَ بَنِي آدَمَ مِنْ ظَهْرِهِ فَكَانَ أَوَّلَ مَنْ أَخَذَ لَهُ عَلَيْهِمُ الْمِيثَاقَ ثُمَّ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ فَنَظَرَ آدَمُ عَ إِلَى ذُرِّيَّتِهِ قَالَ آدَمُ يَا رَبِّ مَا أَكْثَرَ ذُرِّيَّتِي»
- نظر علامه:
- نقد و بررسی
- نتیجه گیری
- ۲ بررسی ادبی ترکیب آیه «يَعْبُدُونَنِي لَا يُشْرِكُونَ بِي شَيْئاً»
- نظر علامه
- نقد و بررسی
- نتیجه گیری
- ۳ بررسی عبارت (يُشَاكُّ الشُّوْكَةَ)
- نظر علامه

نقد و بررسی

نتیجه گیری

۴ بررسی ادبی عبارت ((لَوْ سَأَلَهُ الْجَنَّةَ بِمَا فِيهَا أَعْطَاهُ، لَوْ سَأَلَهُ الدُّنْيَا بِمَا فِيهَا لَأَعْطَاهُ))

نظر علامه

نقد و بررسی

نتیجه گیری

۵ بررسی ادبی عبارت ((مِنْ غَيْرِ أَنْ يَنْتَقِصَ مِنْ مُلْكِهِ شَيْئاً، مِنْ غَيْرِ أَنْ يَنْقُصَ مِنْ مُلْكِهِ شَيْئاً))

نظر علامه

نقد و بررسی

نتیجه گیری:

۶ بررسی نوع ((لَمَّا)) در عبارت ((لَمَّا وَصَفْتَهُمْ لِي))

نظر علامه

نقد و بررسی

نتیجه گیری

۷ بررسی ادبی عبارت ((و يَهِيحُ أَحْزَانَهُمْ بَكَاءِ عَلِيٍّ ذُنُوبَهُمْ وَ وَجَعَ كَلُومِ جِرَاحِهِمْ))

نظر علامه

نقد و بررسی

نتیجه گیری

۸ بررسی نقش کلمه «صراط» در آیه «لَأَقْعُدَنَّ لَهُمْ صِرَاطَكَ الْمُسْتَقِيمَ»

نظر علامه

نقد و بررسی

نتیجه گیری

۹ بررسی ادبی عبارت «ولا يمتدح بنا مُعَلِّناً»

نظر علامه

نقد و بررسی

نتیجه گیری

۱۰ بررسی ترکیب عبارت (فِيهِمُ التَّمْحِيصُ وَفِيهِمُ التَّمْيِيزُ وَفِيهِمُ التَّنْزِيلُ)

نظر علامه

نقد و بررسی

نتیجه گیری

۱۱ بررسی ترکیب عبارت ((و من الموت لا يجزعون))

نظر علامه

نقد و بررسی

نتیجه گیری

۱۲ بررسی وجوه و احتمالات عبارت ((المؤمن على بلايا اربع اشدها عليه))

نظر علامه

نقد و بررسی

نتیجه گیری

۱۳ بررسی وجوه و احتمالات عبارت ((وَ لَمْ يَضِقْ بِهِ مِمَّا هُوَ فِيهِ لِجَهْلِ شَيْءٍ مِنْ الْأُمُورِ جَهْلَهُ))

نظر علامه

نقد و بررسی

نتیجه گیری

۱۴ بررسی ادبی عبارت (وَ حَقٌّ فِي الْأَمْوَالِ الزَّكَاةُ)

نظر علامه

نقد و بررسی

نتیجه گیری

۱۵ ترکیب (وَ كَانَ رَسُولَ اللَّهِ صَ وَ كَانَ عَلِيًّا عَ وَقَالَ الْآخِرُونَ وَ كَانَ مُعَاوِيَةَ ثُمَّ كَانَ الْحَسَنَ عَ ثُمَّ كَانَ الْحُسَيْنَ عَ)

نظر علامه

نقد و بررسی

نتیجه گیری

۱۶ ترکیب (قَالَ قُلْتُ أَلَيْسَ هَذَا عَمَلٌ)

نظر علامه

نقد و بررسی

نتیجه گیری

۱۷ بررسی ترکیب آیه «مَنْ كَفَرَ بِاللَّهِ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِهِ إِلَّا مِنْ أَكْرَهٍ»

نظر علامه

نقد و بررسی

نتیجه گیری

۱۸ ترکیب آیه «قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ يَعْضُوا مِنْ ابْصَارِهِمْ»

بیان علامه

نقد و بررسی

نتیجه گیری

۱۹ بررسی ترکیب آیه «فَإِذَا لَقِيتُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا فَضَرْبَ الرِّقَابِ حَتَّىٰ إِذَا أَثَخْتُمُوهُمُ فَشُدُّوا الوثَاقَ فَأَمَّا مَنَّا بَعْدُ وَ

إِمَّا فِدَاءً»

نظر علامه

نقد و بررسی

نتیجه گیری

۲۰ بررسی ادبی آیه «فَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ عَلَى الْقَاعِدِينَ أَجْرًا عَظِيمًا»

نظر علامه

نقد و بررسی

نتیجه گیری

۲۱ بررسی ادبی آیه «مَا تَقَدَّمُوا لِنَفْسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِنْدَ اللَّهِ هُوَ خَيْرٌ»

نظر علامه

نقد و بررسی

نتیجه گیری

۲۲ بررسی اعرابی آیه «كُلُّ ذَلِكْ كَانَ سَيِّئُهُ عِنْدَ رَبِّكَ مَكْرُوهًا»

نظر علامه

نقد و بررسی

نتیجه گیری

۲۳ بررسی اعرابی آیه «مَا أَغْنَىٰ عَنِّي مَالِيَهٗ»

نظر علامه

نقد و بررسی

نتیجه گیری:

۲۴ ترکیب اعرابی عبارت «أَنَّ كُلَّ مَا أَدْخَلْتَ نَفْسَكَ فِيهِ لَمْ يَدْعُكَ إِلَيْهِ دَاعٍ وَلَمْ يَغْلِبِكَ عَلَيْهِ غَالِبٌ شَهْوَةٌ مِثْلُ

الزَّانَا وَشُرْبِ الْخَمْرِ»

نظر علامه

نقد و بررسی

نتیجه گیری

۲۵ بررسی نحوی عبارت «إِنَّ الْإِيمَانَ عَشْرُ دَرَجَاتٍ بِمَنْزِلَةِ السَّلَامِ يُصْعَدُ مِنْهُ مِرْقَاهُ بَعْدَ مِرْقَاهُ»

نظر علامه

نقد و بررسی

نتیجه گیری

۲۶ بررسی اعرابی آیه «الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ»

نظر علامه

نقد و بررسی

نتیجه گیری

۲۷ بررسی اعرابی آیه « فَمُسْتَقَرٌّ وَمُسْتَوْدَعٌ »

نظر علامه

نقد و بررسی

نتیجه گیری

۲۸- بررسی نحوی عبارت « فَقَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ الصَّلَاةُ قَالَ إِنَّ الصَّلَاةَ قَالُوا »

نظر علامه

نقد و بررسی

نتیجه گیری

۲۹ بررسی نحوی عبارت « قَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ »

نظر علامه

نقد و بررسی

نتیجه گیری

۳۰ بررسی عبارت « وَأَخَذُوا بِأَطْرَافِ الْأَرْضِ رِجْلًا وَرِجْلًا وَصَفًا صَفًا »

نظر علامه

نقد و بررسی

نتیجه گیری

نتیجه :

کتاب نامه

فصل اول: کلیات

اتبین تحقیق

بر اساس یک پروژه گروهی و وسعت مطالب ادبی علامه مجلسی، طبق نظر استاد راهنمای محترم بررسی نقطه نظرات علامه مجلسی در برخی مجلدات کتاب بحارالانوار به پژوهشگر این پایان نامه واگذار شده که نخست با استخراج داده های ادبی و اعرابی از «بیان» و «توضیح» و «قوله» در عبارات علامه مجلسی مواد تحقیق و پژوهش بدست آمده و با استفاده از منابع و مصادر ادبی اعم از کتب کلاسیک و متاخر نحوی، به ارزیابی نظرات ادبی صاحب بحار پرداخته شده است در واقع، در این پژوهش صرفاً به بررسی مباحث نحوی و گاهی صرفی و لغوی مطرح شده توسط علامه مجلسی در ذیل آیات و روایات پرداخته می شود و سعی داشته در حد توان به التزام و نقد و نظرات علامه مجلسی به قواعد سنتی ادبی اشاره شود؛ ضمن اینکه جنبه های تقلیدی و اجتهادی وی در عرضه قواعد ادبی بر روایات نیز تا حدی نمایان می گردد

۲ ضرورت و اهداف تحقیق

نقطه عطف تمام مباحث ادبی و قواعد صرفی و نحوی، به کارگیری آنها در متون دینی، آیات و روایات اسلامی است و آنجاست که ثمره یادگیری این قواعد محرز شده و به استنباط و نتیجه گیری هر چه بهتر ما در فهم مسائل دینی کمک می کند، پس اکنون نیاز است برای کشف هر چه بیشتر لایه های آیات و روایات اسلامی به بررسی و تطبیق این اصول ادبی در متون دینی بپردازیم و مورد فحص و بررسی هر چه تمامتر قرار دهیم و با کنکاش و واکاوی، به ارتباط بین آنها پی برده و نظریه ها و آراء صحیح را به اثبات برسانیم

در این پژوهش، سی مورد از مباحث ادبی مورد اشاره ذیل آیات و روایات توسط علامه مجلسی انتخاب و استخراج شده و در طی سه مرحله به بررسی و ارزیابی آنها پرداخته می شود مرحله اول، تبیین و روشن سازی نظر علامه و بیان کامل آن است در این مرحله سعی شده در موضعی که به نکات ادبی مختصر اشاره شده، با تفصیل

و توصیف کامل تری از آن، برداشت ادبی علامه واضح تر گردد مرحله دوم با عنوان توصیف و تحلیل به دنبال تطبیق و مقایسه نظر علامه با سائر ادباء و شارحان حدیثی و نحوین بودیم تا با استمداد از شواهد قرآنی و کلام فصیح عرب، نقاط قوت و ضعف نظرات مختلف روشن تر گردد مرحله سوم با عنوان نتیجه گیری، به جمع بندی و دلیل رحجان و قوت وجوه اعرابی و بعضا نظر علامه پرداختیم و در صورت تفاوت معنایی طبق ترکیب نحوی ترجمه برخی عبارات و متون احادیث ارائه می گردد

۳ پیشینه تحقیق

با وجود بررسی صورت گرفته درباره تحقیقات و مقالات احتمالی در زمینه نقطه نظرات ادبی علامه مجلسی در کتاب بحارالانوار متاسفانه به غیر از پروژه گروهی طلاب مدرسه نواب در این زمینه، پژوهشی درخور یافت نشد و این قضیه، بر لزوم و اهمیت پژوهش های شایسته پیرامون دیدگاه های ادبی علامه مجلسی می افزاید

۴ سوالات تحقیق

اسوال اصلی تحقیق

با بررسی نقطه نظرات علامه مجلسی و توجه به روش محدثان در شرح حدیث، نقش قواعد ادبیات عرب در فهم آیات و روایات و طریقه کاربردی سازی آنها را تبیین نمائید؟

۲ سوالات فرعی تحقیق

۱ دیدگاه های متفاوت و قابل توجه علامه مجلسی در قواعد عربی چیست؟

۲ ملاک و معیارهای تطبیق قواعد ادبی بر آیات و روایات از منظر علامه چیست؟

۳ میزان بهره مندی از نظرات ادباء و نحوین و مفسران ادبی قرآنی علامه مجلسی تا چه حد است؟

۴ ویژگی ها و خصوصیات روش علامه در شرح احادیث بر اساس مسائل ادبی را متذکر گردید؟

۵ فرضیه تحقیق

به نظر می رسد علامه مجلسی با وجود نقل نظرات و آراء ادباء و نحویون برجسته شیعه و سنی، نگاه اجتهادی و انتقادی وی بر مباحث ادبی چشم گیر است و با وجود داب اختصار نویسی و موجز نگاری وی در طرح مباحث اعرابی، در صورت نیاز نقدهایی بر قواعد سنتی ادبی به ویژه نحوی وارد ساخته است

۶ روش تحقیق

روش این پژوهش برپایه استخراج داده های مورد نیاز از کتاب بحار الانوار بوده و در قالب کتابخانه ای، به تحلیل و توصیف نظرات علامه مجلسی و مقایسه آن با دیدگاه های سائر صاحب نظران ادبی پرداخته شده است

فصل دوم:

بررسی نظرات ادبی علامه مجلسی در مجلدات

۶۴ تا ۶۶ بحار الانوار

ا بررسی ادبی عبارت «لَمَّا أَخْرَجَ ذُرِّيَّةَ بَنِي آدَمَ مِنْ ظَهْرِهِ فَكَانَ أَوَّلَ مَنْ أَخَذَ لَهُ عَلَيْهِمُ الْمِيثَاقَ

ثُمَّ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ فَنَظَرَ آدَمُ عِ إِلَى ذُرِّيَّتِهِ قَالَ آدَمُ يَا رَبِّ مَا أَكْثَرَ ذُرِّيَّتِي»

سَمِعْتُ أَبَا جَعْفَرٍ يَقُولُ إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ لَمَّا أَخْرَجَ ذُرِّيَّةَ بَنِي آدَمَ مِنْ ظَهْرِهِ لِيَأْخُذَ عَلَيْهِمُ الْمِيثَاقَ بِالرُّبُوبِيَّةِ لَهُ وَ بِالنَّبِيَّةِ لِكُلِّ نَبِيٍّ فَكَانَ أَوَّلَ مَنْ أَخَذَ لَهُ عَلَيْهِمُ الْمِيثَاقَ نَبِيُّتِهِ - مُحَمَّدٌ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ ص ثُمَّ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ لِآدَمَ أَنْظِرْ مَاذَا تَرَى قَالَ فَنَظَرَ آدَمُ عِ إِلَى ذُرِّيَّتِهِ وَ هُمْ ذُرٌّ قَدْ مَلَأُوا السَّمَاءَ قَالَ آدَمُ عِ يَا رَبِّ مَا أَكْثَرَ ذُرِّيَّتِي وَ لِأَمْرِ مَا خَلَقْتَهُمْ فَمَا تُرِيدُ مِنْهُمْ بِأَخْذِكَ الْمِيثَاقَ عَلَيْهِمْ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ يَعْبُدُونَنِي لَا يُشْرِكُونَ»^۱

تبيين: قوله فكان و ثم قال و فنظر الكل معطوف على أخرج

و قوله قال آدم جواب لما و لأمر ما أي لأمر عظيم^۲

نظر علامه:

جمله (قال آدم) جواب «لما» است و تمام جمله های (فكان)، (ثم قال) و (فنظر) عطف بر جمله (

لما أخرج) است

نقد و بررسی

نوع عطفی که علامه در ترکیب این فقرات مطرح کرده در واقع از نوع عطف فعل به فعل است که شرائطی

در کتب نحوی پیرامون این نوع مطرح شده است؛ یکی از شرائط این نوع عطف، تشابه در خبریه یا انشاییه بودن

معطوف و معطوف علیه است^۳

۱ مجلسی محمد باقر، بحار الأنوار، ج ۶۴، ص: ۱۱۷

۲ رک: همو، مرآة العقول فی شرح أخبار آل الرسول، ج ۷، ص: ۲۴

۳ ابن هشام عبدالله، مغنی اللیب، ج ۲، ص: ۴۸۲

دیگر اینکه باید هر دو فعل از لحاظ زمانی متحد باشد یعنی هر دو زمانا دال بر زمان ماضی یا حال یا مستقبل باشد مانند: «وَإِنْ تُؤْمِنُوا وَتَتَّقُوا يُؤْتِكُمْ أَجُورَكُمْ»^۴ گرچه ممکن است در نوع با هم فرق داشته باشد یعنی یکی قالب فعل ماضی و دیگری قالب فعل مضارع داشته باشد؛ مانند: «يَقْدُمُ قَوْمَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَأَوْرَدَهُمُ النَّارَ»^۵ در این آیه فعل «فاوردهم» با اینکه قالب ماضی را دارد ولی عطف بر «يقدم» شده ولی هر دو فعل از لحاظ زمانی دال بر زمان مستقبل یعنی قیامت هستند^۶

ضمن اینکه نوع «لما» در اینجا ظرفیه است؛ این نوع لما برای ربط مضمون جمله به وسیله جمله دیگری استعمال می شود؛ مانند: «لَمَّا قَمْتُ قَمْتُ» در این جمله قیام متکلم که مضمون جمله دوم است به وسیله «لما» مرتبط به قیام مخاطب که مضمون جمله است گشته است که بدین «لما» حرف (وجود لوجود) یا (وجوب لوجوب) گفته می شود؛ گرچه میان نحویون اختلاف است که این نوع «لما» ظرف و مفید معنای «اذ» است که بدین رو فقط داخل بر فعل ماضی شود یا اینکه حرفی است که مفید معنای ربط است^۷

۴ سوره محمد، آیه ۳۶

۵ سوره هود، آیه ۹۸

۶ عباس حسن، النحو الوافی، ج ۳، ص: ۶۴۲

۷ مدنی علیخان بن احمد، الحدائق الندیة فی شرح الفوائد الصمدیة، ص: ۹۱۲، وی در مورد این قسم از (لما) نوشته است: «تكون لربط مضمون جملة بوجود مضمون أخرى، فتقتضى جملتين نحو قولك: لَمَّا قَمْتُ قَمْتُ، فأفادت لَمَّا ربط قیام المتكلم الذي هو مضمون الجملة الثانية بقيام المخاطب الذي هو مضمون الجملة الأولى، يقال فيها: حرف وجود لوجود، ووجوب لوجوب، والمعنى قريب، والمقصود أنها تدل على تحقق شيء لتتحقق غيره، فهو واجب، أي ثابت، أو واقع، أي موجود و هل هی ظرف بمعنی حین، و عبارة ابن مالک بمعنی إذ، قال ابن هشام: و هو حسن، لأنها مختصة بالماضي و بالإضافة إلى الجملة، أو حرف یرد لربط ما مر، خلا»

نتیجه گیری

علامه با در نظر گرفتن وجه عطفی در (فکان) ، (ثمّ قال) و (فنظر) بر (اخرج) در نظر داشته است که اتصال معنایی فقرات را با هم حفظ کند و با مشخص کردن معطوف علیه (اخرج) که در صدر جمله است و رعایت شروط عطف جمله بر جمله مثل تطابق زمانی آنها و نیز اشاره داشتن به نوع «لما» ترکیب مناسب اعرابی در این حدیث را استخراج نموده است

بنابراین معنای روایت اینگونه می شود: « همانا خداوند عزوجل زمانی که نژاد آدمیزادی را از پشتش درآورد تا از آنها برای خود پیمان بر ربوبیت ستاند و بر نبوت هر پیغمبر نخست پیمان بر نبوت محمد بن عبدالله گرفت سپس به آدم فرمود: نگاه کن! چه میبینی؟ فرمود: آدم نگریمت به نژادش که ذره بودند و آسمان را انباشته بودند، گفت: پروردگارا نژادم چه بسیارند و آنها را برای کاری بزرگ آفریدی! با گرفتن پیمان از آنان چه میخواهی؟»